

2.3. Deși de un alt rang, în aceeași categorie a opțiunilor se încadrează situațiile care conțin elemente ce se constituie în mărci de ordin lexical, supuse factorilor areali, tendințelor de utilizare a unui termen regional ori a unuia mai mult sau mai puțin larg cunoscut receptorului. Acest tip de opțiune este, într-o anumită măsură și în mod aparent paradoxal, o opțiune condiționată de factori ce țin de mediul natural și cultural al traducătorului și revizorului.

Precum în alte situații, nu mereu se poate considera că un anumit termen derivă, fără echivoc, dintr-o anumită tendință acționând singură, așadar s-ar încadra în mod categoric într-o clasă dată. Principala cauză a acestei stări este de ordin obiectiv, întrucât unul și același termen poate servi la fel de bine atingerii mai multor scopuri, el fiind încărcat cu mai mult valențe de acest fel și fiind situat în mai multe sfere ale sistemului lexical. Clasificarea exemplurilor de mai jos, operată pe baza unor criterii stabilite în funcție de caracteristicile termenilor intrați în relație, este conformă cu ceea ce s-a considerat a fi preponderent în fiecare din situațiile cu care s-a exemplificat.

O situație complexă se înregistrează în cazurile în care se are în vedere relația *arhaism / cultism / termen uzual*. De multe ori, elementele lexicale apar în text doar ca reflex al unor deprinderi de echivalare a termenilor traduși cu alți termeni, uzuali în sistemul lexical al mediului scriitorului sau, dimpotrivă, acesta putea utiliza termeni care-i erau mai puțin familiari, dar pe care îi investea cu felurite valori, după cum îi simțea ori după cum îi considera ca adecvați contextului de tradus. Alteori, rațiunile pentru care sînt utilizați anumiți termeni și nu alții țin de proprietatea acestora și cu care ar fi dotat astfel traducerea. De aceea, nu se poate considera de fiecare dată că opțiunile cărturarilor sînt încărcate cu maximum de conștiință, sau că, în epocă, o astfel de delimitare era clar trasată și operațională. Cu toate acestea, la aproape orice text ne-am referi, este dificil să se treacă cu vederea peste anumite situații, în mod rezonabil încadrabile în categoria opțiunilor. Avînd în vedere că, uneori, scriitorii se gîndeau la gradul de cizelare a textului treptat constituit prin traducere, iar alteori erau concentrați asupra utilității acestuia (dată mai cu seamă de inteligibilitate), această distincție devine pe alocuri relativă și greu de tranșat.

2.3.1. Astfel, sub FA 7, 35 apar: „*jude* sau *județu*” (CB), „*jude* sau *judecătoriu*” (CP), „*domnu* și *giudeț*” (NTB), „*biruitoriu* și *judecătoriu*” (BB) ‘stăpînitor’¹. Preferința BB pentru termenul de origine maghiară [pentru care vezi și: „*ținearea limbilor*” (NTB, FA 7, 45), față de: „*biruința limbilor*” (BB); „era în *putearea ta*” (NTB, FA 5, 4), față de: „întru a ta *biruință* era” (BB)], ar putea arăta că acesta era perceput de către autorii BB ca aparținînd normei culte, în vreme ce cuvîntul din NTB era, în același timp, considerat ca mai puțin preferabil. Totodată, un termen precum cel din CB și CP devenise deja arhaic prin caducizarea relației și conținutului instituției respective. Este de remarcat că în același verset apar: „Dumnezău *biruitoriu*” (BB) alături de: „*Domnul Dumnezău*” (NTB).

2.3.2. Același fenomen pare a sta și la baza traducerilor de mai jos: „și-i conteni pre ei” (NTB, Mt. 12, 16), față de: „și-i certă pre ei” (BB); „și nu feace acolo” (NTB, Mt. 13, 58), față de: „și nu făcu acolo” (BB); de asemenea, opțiunea din BB: „se temu de *gloată*, căci ca un proroc îl avea pre el” (Mt. 14, 5), față de: „se temea de *dihanie* căce ca un proroc avea pre el” (NTB), opțiune lesne de înțeles avînd în vedere că textele latin și grecesc prezintă *populum*, respectiv τὸν ὄχλον, dar mai ales faptul că termenul slavon din NTB este utilizat cu o valoare ce decurge din cea etimologică. Este de presupus că, din perspectiva normei culte, *dihanie* avea o poziție inferioară comparativ cu *gloată*, motiv pentru care BB îl preferă pe cel din urmă.

2.3.3. Sub FA, 7, 19, NTB prezintă *porobocii*², BB *pruncii*, iar CB și CP *tinerii*, loc în care textul grecesc prezintă τὰ βρέφη, cel latinesc *infantes*, iar cel slavon МАЛАДЕНЦЕ. Întrucît, pentru un astfel de cîmp semantic, nu se poate accepta lipsa unei diferențieri între termenii referitori la diferitele vârste ale imaturității, cauza pentru care apare deosebirea între textele secolului al XVI-lea și cele ale secolului următor ar putea sta în chiar situația termenilor traduși. După cum se vede, fie traducînd din greacă, fie traducînd din latină, posibilele soluții nu pot avea în vedere decît denotații care se referă la ‘nou născut’ sau ‘prunc’. Cauza opțiunii, cel puțin a CB, într-o direcție care, fără a fi greșită, poate fi considerată ca fiind ușor exagerată sau dată de o ușoară extrapolare, pare a sta în valențele termenului slavon tradus. Există situații în care termenii unei familii lexical-semantice pot dezvolta între ei relații atît de strînse încît simplul lor uz este de natură să genereze confuzii de sensuri și redundanță. În plus, noțiunile ‘prunc’ și ‘tînăr’ sînt noțiuni-proprietăți. Ambele trimit către o însușire văzută ca dominantă. Dar cea de-a doua poate fi utilizată și ca termen generic, căci orice prunc este și tînăr, în relație cu alte vârste, dat fiind că vârstele sînt concepute din perspectiva matur/imatur. Nu se poate, însă, afirma despre tînăr că este și prunc, așadar relația dintre cele două este de subordonare. În acest fel, posibilitatea de a utiliza un termen în locul celui alt, adică de a lărgi sfera unei noțiuni, este dată de prezența notelor comune ale celor două. Faptul acesta se poate ilustra atît prin simpla

¹ În textul slavon apare: КНЕЗА ИЛИ СЖАІЖ, în cel grecesc: ἄρχοντα καὶ δικαστήν.

² *Poroboc* și *porobocii*, termeni des întîlniți în NTB și PO, apar și sub *Marcu* 10, 13-15, pentru care BB prezintă *copil*, *copiii*.

observare a bazei $\mu\lambda\lambda\alpha$ -, prin care se formau foarte multe cuvinte, pe o gamă largă de sensuri: ‘recens natus, fetus, puer, pullus, tener, immaturus’, cât și din analiza uzurilor și valorilor contextuale pe care le puteau cunoaște respectivii termeni. Prin sensurile ‘βρέφος, infans, pullus’, pe care vsl. $\mu\lambda\lambda\alpha\epsilon\eta\eta\epsilon\upsilon\lambda\lambda$ le avea, se explică atât posibilitatea ca în contextul nostru *tinăr* să fie utilizat pentru ‘prunc’, cât și posibilitatea ca traducătorii să fi socotit că în context este vorba despre ‘tineri’ în general.

2.3.4. Fără să se poată afirma că între cele două explicații există un raport de contradicție, cazul următor înclină balanța spre cea de-a doua cale. Sub FA 20, 9 și 12, NTB prezintă *voinic tinăr*, respectiv *fecior*, BB prezintă *tinerel*, respectiv *copil*, în CB, CV și CP apare *june*, respectiv *prunc* (CB, CV), *fecior* (CP), redându-se astfel $\nu\epsilon\alpha\nu\acute{\iota}\alpha\varsigma$, respectiv $\pi\alpha\acute{\iota}\varsigma$ și $\iota\upsilon\nu\omicron\sigma\mu\alpha$ ‘ $\nu\epsilon\alpha\nu\acute{\iota}\sigma\kappa\omicron\varsigma$, iuvenis’, respectiv $\omega\pi\rho\kappa\epsilon\lambda$ ‘ $\pi\alpha\acute{\iota}\varsigma$, puer’. Deși este vorba despre aceeași persoană, în același moment al vieții sale, în versetul 9, textul biblic se referă la Eutih în mod neutru, iar în versetul 12, cu o anumită compasiune și simpatie. Aceasta poate fi motivația pentru care un oarecare tinăr Eutih, care asculta predica lui Pavel dintr-un loc neprivilegiat, probabil intoxicat cu monooxid de carbon și socotit mort de către credincioși, o dată recuperat, este privit îndeaproape, ca element de viitor al comunității, acum, însă, prunc firav, totuși, al aceleiași comunități, datoare să-l protejeze, să-l educe și să-l prețuiască pentru posibilitatea de viitor pe care o înglobează. Aici poate sta cauza pentru care textul grecesc schimbă termenii, sugerând cu tărie gama în care trebuie considerată împlinirea, de altminteri, una care nu-și avea locul în cea de-a doua evanghelie a lui Luca. De aceea, este inutilă orice judecată privitoare la relația dintre intervalele de vîrstă către care termenii trimit (prin *june, fecior; voinic tinăr, fecior* și *tinerel, copil* - din CP, NTB și BB - se face referire la vîrste succesive, situate într-un interval ce vine după pruncie și merge pînă spre adolescență, în vreme ce *june, prunc* din CB și CV trimit către extremele primei mari perioade din dezvoltarea ființei umane), întrucît cel de-al doilea termen nu este utilizat pentru valoarea sa denotativă, el apărînd ca atare pentru sugestiile pe care le face.

Felul în care, sub forța constrîngerii termenilor din textele grecesc și slavon, traduceri românești își manifestă în continuare opțiunile ține de alți factori. În primul moment, NTB delimitează cu limpezime intervalul de vîrstă și statutul persoanei, apoi folosește un termen relaționat cu precedentă sintagmă și compatibil cu aceasta în Transilvania. Opțiunea BB diferă mai ales la nivelul termenilor utilizați. În aria muntenească, diminutivul *tinerel*, creat din perspectiva maturității depline, jumătate ironic, jumătate ocrotitor, oricum generat de atitudinea superioară a emițătorului, poate foarte bine semnifica vîrsta dintre preadolescență și momentul în care individul începe să devină bun de oaste. Opțiunile CB, CV și CP țin de timp, spațiu și influențe culte. Secolului i se datorează, în primul rînd, utilizarea termenului moștenit *june*, prezent în toate cele trei versiuni ale *Apostolului*. În CB și CV, sub versetul 12 apare un termen caracteristic ariei nordice, *prunc*, în CP apărînd un termen caracteristic aceleiași zone dar, spre deosebire de *prunc*, acceptat în aria sudică și perceput ca lipsit de un caracter popular prea pregnant sau recuperabil de către norma cultă.

2.3.5. Situate sub forța acelorași cauze, voința NTB de a oferi cititorului un text lămurit, alături de voința BB de a urma fidel modelul grecesc și consolidarea firavei tradiții muntenești existente - cu încercarea de a aduce progrese la nivelul normei culte -, apar și exemplele următoare: *păgîni* (cvasi-general în NTB), față de *limbi* (cvasi-general în BB), unde nu este secundar faptul că NTB apelează la un termen moștenit, față de acela că NTB preferă un termen pe înțelesul cititorului român unui calc de semnificat, precum în BB, apoi: *oameni* (general în NTB), față de *nărod* (general în BB); *rînduialele* (NTB, FA 5, 17), cu rădăcina în maghiară, față de *eresul* (BB), termen împrumutat deja în secolul al XVI-lea din textele slave, aici, probabil, reîmprumutat din greacă.

Marcat regionale, deși datorită unor cauze diferite, apar și seriile: *iacă* (general în NTB), față de *iată* (general în BB); *crai* (general în NTB), față de *împărat* (general în BB); *astruca* (NTB, FA, 5, 6), față de *îngropa* (BB), dar *îngropa* în ambele sub FA, 5, 9;10³; *a invita* (NTB, FA, 6, 12)⁴, față de *a întărita* (BB), loc în care CB și CP utilizează verbul *a rădica*. CB și CP cunosc și folosesc vb. *a întărita*, el apărînd, spre exemplu, sub FA 17, 16, precum în BB, în vreme ce NTB utilizează vb. *a înfierbînta*.

2.3.6. Analiza seriilor: *protopopa* (CB), „întîiul preut” (CP), „maimarele popilor” (NTB), *arhiereul* (BB) (FA 5, 27); *preotul* (CB), *arhiereu* (CP), „întîiul preut” (CV), „maimarele popilor” (NTB), *arhiereu* (BB) (FA 23, 2) evidențiază un mănunchi de aspecte ale unui proces complex. Textele secolului al XVI-lea încearcă a găsi soluții care să satisfacă cerința inteligibilității textului, adică să construiască în limba română - atât pentru cititor, cât și pentru fondul lexical - un termen referitor la ierarhia bisericească superioară, dar care să nu fie rezultat al unui simplu împrumut. Fie că se utilizează exclusiv material moștenit, fie că se apelează la hibridi,

³ A *astruca* apare în *Vechiul Testament* din BB (*Tovit*, 12, 14; *Sirah*, 38, 17). În CB și CP apare constant *a îngropa*.

⁴ Termenul acesta apare în CP sub FA 14, 19, unde NTB prezintă *a amăgi*, iar BB *a îndemna*. În CB apare o creație precum *a înrosti*.

fie că se elimină cea mai importantă notă de conținut (precum în CB, sub FA 23, 2), caracterul conștient al efortului rămîne evident. Căutarea unei soluții acceptabile și, mai cu seamă, faptul că o astfel de căutare reprezenta un proces care nu mai fusese făcut (cel puțin la un astfel de nivel și cu un caracter atît de „public”) sînt demonstrate și de către tribulațiile înregistrate prin oscilația și nefixarea asupra unei soluții nici măcar de către propunători, precum și prin apariția și a termenului împrumutat (precum la Coresi sub FA 23, 2, și în CB apare *arhiereu*), avînd în vedere faptul că textul slavon utilizează de fiecare dată termenul împrumutat din greacă. La nivelul secolului următor opțiunile apar mai polarizate. În spiritul opțiunilor prime, pe care se fundamentează cele două versiuni, BB va prezenta în mod constant termenul împrumutat, ca pe un termen tehnic și consacrat, care nu are nevoie decît să fie învățat ca formă și conținut și nu tradus cumva. Situația este, ca multe altele, exemplară pentru a ilustra concepția revizorilor BB. De cealaltă parte, NTB optează pentru calc, soluție prin care, pe lîngă faptul că transferul conținutului semnifică un transfer cvasi-întantaneu de sens, se transferă și un procedeu de formare a cuvintelor. Chiar dacă, în exemplele citate, NTB oferă aceeași soluție, textul acesta nu rămîne complet lipsit de căutările caracteristice secolului precedent. Astfel, în seria de sub FA 5, 17: „maimarele preot” (CB), „întîiul preut” (CP), „arhiereul popilor” (NTB), *arhiereu* (BB), chiar cu prețul unui semipleonasm, NTB readuce în text termenul consacrat, fără, însă, a-l utiliza în mod exclusiv. De altfel, prin apariția în același text, a soluției „popa cel mare”, NTB se arată ferm angajat pe calea care facilitează cititorului înțelegerea textului și îmbogățește limba fără apelul la împrumut.

2.3.7. Un caz tipic de explicare în text a unui concept dificil apare în seria de sub FA 11, 5: „văzuiu întru blăguit vedea” (CB), „văzuiu întru ducere vedea” (CP), „văzuiu, în răpirea minții, vedea” (NTB), „văzuiu în somn vedea” (BB), ceea ce, în textul slavon, apare ca: **И ВИАЪХ ВЪ ИСТЪПЛЕНИ ВИАЪНІЕ**; textul grecesc utilizează în ambele cazuri termenul *ἐκστασις*, cel latinesc sintagma „excessu mentis”. Soluția coresiană este compatibilă cu ceea ce apare în textul slavon (la rîndul său, bine poziționat față de textele grecesc și latinesc), deoarece termenul de acolo avea sensul ‘egressio’. Bratul, însă, - în deplină coerență cu propriul comportament - manifestă o caracteristică de traducere prin care încearcă să explice și să redea o trăsătură de bază a conceptului pe care îl are de translat către cititor și în limba română. Precum în alte situații, cînd încearcă să explice uzînd de diferite procedee, de la simpla substituție sinonimică, la perifraze ce deslușesc termenii mai mult sau mai puțin obscuri ori interpretabili, NTB alege calchierea sintagmei latine, rezultatul acestui procedeu, aplicat acelei sintagme, garantînd, precum se vede, cel mai ridicat nivel de înțelegere posibil al termenului și conceptului în discuție. La rîndul său, BB, optînd să nu urmeze calea aleasă de NTB, căci nu era compatibilă cu principiile de la baza BB, dar incapabil de a opera un împrumut și nereușind sau nevrînd să opereze un calc, încearcă o echivalare care, deși nu este total nefericită, reduce tocmai notele distinctive ale noțiunii⁵.

Urmînd versiunile străine, cele trei texte prezentaseră același tip de opțiune ceva mai devreme (FA 10, 10), unde starea este prezentată și în altă dimensiune: *ἐγένετο ἐπ’ αὐτὸν ἐκστασις*, ceea ce, în textul slavon, se traduce prin: **НАПАДЕ НАНЬ ОУЖАСЪ**⁶, în română prin: „căzu spri-nsul spaimă” (CB), „căzu spre el spaimă” (CP), „i să răpi mintea” (NTB), „căzu pre el năucire” (BB)⁷.

2.3.8. La fel de interesante apar încercările de sub FA 5, 18: „și-i puseră pre ei în păzitură, în prinsoarea cea de pază” (NTB), față de „și-i puseră pre dînșii în paza temniței” (BB), unde se încearcă redarea conceptului ‘custodia publica’, în textul grecesc: *ἐν τηρήσει δημοτικά*. Avînd în vedere că, ceva mai jos, sub FA 5, 21, *τὸ δεσμοκτήριον*, în versiunea latină, „ad carcerem”, este redat unitar, prin *temniță*, termen împrumutat din limbile slave și larg cunoscut, atît în aria nordică, cît și în cea sudică, devine evident că expresia grecească din versetul 18 oferă șansa (pentru NTB, care se arată doritor de astfel de libertăți) sau provoacă dificultatea (pentru BB, urmăritor constant al literei) unei opțiuni. Precum se vede, NTB devine

⁵ Starea de extaz era concepută ca fiind în legătură cu postul, ori cu somnul (propriu-zis sau la limită cu starea de veghe), dar avea două dominante, una evidențiată în CB: era indusă la inițiativa divinității, cealaltă în NTB: se caracteriza printr-un alt tip de ordine mentală, din perspectiva „normală” percepută ca o dezordine, ca o ieșire din tiparele firești de percepție și de comportament.

⁶ Este greu de știut ce s-a înțeles aici, cel puțin în CB, deoarece slavona deținea atît termenul **ОУЖАСЪ** ‘ἐκστασις, stupor’, cît și termenul **ОУЖАСЪ** ‘φόβος, timor’. Cu toate că, date fiind caracteristicile stării de extaz, dintre care, în primul rînd, aceea că nu era o stare obișnuită, ci una în a cărei apariție divinitatea se implica, se poate presupune că o doză de spaimă nu este exclus să fi însoțit această stare, probabil că mai aproape de adevăr ar fi ipoteza că, în acest caz, preotul a greșit, iar diaconul l-a urmat.

⁷ Și de această dată, traducerea din NTB evidențiază opțiunea acestuia către sugestiile textului latin, unde apare: „cecidit super eum mentis excessus”. Mai mult decît sensurile ‘deviație, rătăcire’, pe care termenul grecesc le conținea, lat. *excessus* avea tocmai sensul ‘retragere, ieșire și deplasare, îndepărtare, părăsire’.

redundant deoarece, concomitent cu dorința de a explica cititorului cu limpezime un concept, găsește prilejul de a încerca translarea aceluia în cultura română, o dată cu crearea unei forme acceptabile. Și de data aceasta, BB se arată extrem de conservator. Încercînd să urmeze textul grecesc, dar privind insistent și la NTB, versiunea pe care o revizua, greșește în partea a doua a sintagmei, căci nedesprinzîndu-se de termenul consacrat, *temniță*, devine mai redundan decît NTB, întrucît nu aduce astfel nici o notă de conținut în plus⁸.

În ceea ce privește situația din textele secolului precedent, în acest loc, ele cunosc greșeala de traducere. Greșeala pleacă de la CB, fiind preluată de CP care, iarăși, a ales să meargă pe aceeași cale cu Bratul, fără a face o minimă verificare. Aici apar: „și puseră ei întru prevegheare depreună” (CB), respectiv: „și-i puseră ei întru pază împreună” (CP). Privind la traducerea intercalată în CB: **И ПОСТАВИШЖ ИХЪ ВЪ СЪБЛЮДЕНІЕ ВЪЩЕ**, se observă că, în ambele cazuri, cuvîntul ultim provine din neluarea în calcul a posibilității ca vsl. **ВЪЩЕ** să fi avut un sens determinat de nevoile termenului precedent cu care constituia o sintagmă. Astfel că, în loc să fie dezvoltată valoarea ‘public, comunitar’, s-a cultivat o nuanță, fundamentală, ce-i drept, a acestei valori, ‘împreună’. Pentru cealaltă ocurență, în versiunile secolului al XVI-lea apare, iarăși unitar, *legături*, respectiv *legătoare*. S-ar putea face un efort prin care, la limită, să se poată accepta traducerea ca fiind metaforică, mai ales pentru versiunea coresiană. Faptul acesta, însă, nu ar fi indicat deoarece, apărînd în textul slavon **ВЪЩЕ**, înseamnă că Bratul și, pe urmele lui, Coresi confundă subst. **ЖЗА** ‘δεσμός, vinculum’, sau **ЖЗЛЪ** ‘δεσμός, vinculum’, cu subst. **ЖЗИЛИЩЕ** ‘δεσμητήριον, carcer’.

Ceva mai jos, sub FA 5, 21, CB și CP operează un calc de semnificat prin: „tremeaseră întru *legături* se aducă ei”, față de: „tremiseră întru *legătoare* să-i aducă ei” (CP). Elementul subliniat traduce vsl. **ВЪЩЕ** care, la rîndul său, redă gr. δεσμητήριον. Precum în limba greacă, termenul slav este construit pe o bază avînd sensul ‘vinculum’⁹, ceea ce pare să genereze confuzie în traducerea românească, o confuzie potențată și de sensul general, care duce și la utilizarea greșită a prepoziției. Deși se poate accepta că diaconul a tradus corect, cel puțin la nivel de efect, foarte riguros vorbind, se poate spune că, avînd în față textul slavon, a păstrat singularul de acolo, ceea ce a salvat traducerea. Pe de altă parte, este posibil și ca, în acest loc, diaconul să nu fi apelat la textul slavon, ci doar să fi urmat textul revizuit. De asemenea, nu se poate crede că, plecînd de la textul slavon, cel puțin un moment, preotul nu a avut în minte forma care apare în CP. Aceasta a fost una din acele situații în care, traducînd textul străin, în primă instanță apare o soluție după care, încercînd să pătrundă sensul, traducătorul (procesul este perfect valabil și pentru revizorul care are în față și textul străin) operează o banală schimbare, dar care conduce către greșeală. Firește, se poate presupune că întemnițații erau legați și că au fost transportați astfel, precum și că tot astfel erau prezentați în fața instanțelor. Textul, însă, vorbește despre un loc în care acuzații și condamnații erau reținuți, iar modul de conceptualizare din limba greacă, preluat și în slavonă, trimite către termenul din CP. Chiar dacă nu a fost reținută, soluția coresiană nu poate fi considerată ca fiind artificială din punctul de vedere al limbii române.

⁸ În *Vechiul Testament*, sub *Ieremia* 37, 20, Nicolae Spătarul tradusese: „casa cea de pază” și „curtea temniții”.

⁹ Vezi Miklosich sv **ЖЗА** și urm., de asemenea Bailly sv δεσμός și urm.